

SPINOZA: "DEUS SIVE NATURA": LES IMPLICACIONS D'UNA TESI

La tesi més coneguda de Baruc Spinoza (1632-1677) fa: "Deus sive natura"; és a dir, "Déu o bé la natura", també traduïble per "Déu o si tu ho prefereixes la natura". Aquesta afirmació significà una revolució per a la filosofia en la mesura que obre una possibilitat tant a l'ateisme com a una nova comprensió racionalista del paper de la divinitat. En la tradició jueva, platònica i escolàstica, Déu se situa fora del món, en la mesura que és un esperit pur, immaterial; per això mateix el món té alguna cosa de degradat ("material"); en canvi el déu de Spinoza no és "exterior" a res ni no hi ha res exterior a Déu, que es confon estrictament amb l'Univers.

D'aquesta tesi en deriven, com a mínim, tres conseqüències importants per a qualsevol teologia posterior –i de retruc també per a l'ètica de la modernitat.

1.- Déu no és una "persona" és a dir algú situat fora del món, perquè fora del món, extern a la Natura, no hi ha res.

2.- Per tant Déu no és "provident", no consisteix en una voluntat que pugui prendre decisions al marge, o més enllà, de les lleis de la Natura (o de les lleis que una raó natural pugui comprendre o desvelar).

3.- I en conseqüència, creure que Déu pot modificar l'ordre del món o canviar d'opinió –fer miracles, mogut per la pregària, per exemple– resulta senzillament absurd.

D'aquesta manera tot el que succeeix en la Natura té un caire de necessitat. Resulta impensable el caprici, l'arbitrarietat o una suposada voluntat divina que faci un món diferent del que el món realment és. Segons la tesi espinoziana si Déu és perfecte no es perquè sigui bo sinó perquè la realitat –la Natura– no pot ser diferentment a com ella és. Déu o la Natura és una "substància infinitament infinita" sense exterior i sense passions, que es mou segons la seva pròpia necessitat interna. Com diu Spinoza "per perfecció i per realitat entenc la mateixa cosa". No hi ha res exterior a la realitat mateixa.

Traslladada a l'àmbit de la moral, la tesi també té un seguit de conseqüències immediates: si l'home és "una part de la natura", tot el que els humans pensem, sentim i desitgem no depèn ni deriva de la nostra voluntat subjectiva (o de la nostra suposada però inexistent llibertat), sinó de la necessitat que és la regla de la Natura. Perquè en paraules de l'ÈTICA: "La nostra ànima en tant que percep les coses veritablement és una part de l'enteniment infinit de Déu" (II escoli de la proposició XLIII). Déu o la natura tenen un caràcter necessari i l'acció humana també la té.

Aplicada a l'anàlisi de l'acció humana aquesta tesi podria tenir un aspecte immoral o desesperant. Si el criminal o l'heroï no podrien actuar altrament a com ho fan, els judicis morals que ens podem plantejar sobre el bé o el mal en els humans són perfectament il·lusoris o fins i tot nefastos. D'aquí neix la llegenda sobre el famós riure de Spinoza i el conte –perfectament fals– segons el qual la seva diversió preferida era fer lluitar aranyes fins devorar-se entre elles. ¿Per què reia Spinoza quan parlava sobre moral? Doncs perquè si s'assumeix el seu plantejament no té cap sentit discutir sobre "el bé" o "el mal". De la mateixa manera que un núvol quan porta pedra i destrueix les

collites no pot ser considerat "bo" o "dolent", perquè no té una voluntat pròpia i no pot evitar la seva pròpia necessitat, tampoc la conducta moral no pot ser jutjada en termes voluntaristes.

¿Quin espai resta, doncs, per a fonamentar ja no la teoria moral sinó l'ètica –entesa com una manera de viure– i per què Spinoza és tot el contrari d'un nihilista? Amb Spinoza es capgira el plantejament de la tradició clàssica que es fonamentava en les diverses teories més o menys subjectivistes sobre la virtut proposades des d'Aristòtil; *a partir de Spinoza la qüestió que ha d'esbrinar l'ètica no és la "bondat" (fictícia perquè es basa en la hipòtesi a parer seu errònia segons la qual podríem actuar diferent de com ho fem) sinó –i això és fonamental– el que ens ha de preocupar és la justícia, en tant que previsió del mal futur.*

L'ètica és aquella manera de viure tal que les falses perspectives desapareixen. Desembarassar-se de miratges com la reflexió sobre la "bondat" moral i subjectiva, vol dir optar per la justícia que és política i social. El món és com és (ni bo ni dolent, simplement necessari); de manera que per comptes de queixar-nos de la maldat humana el que cal fer és comprendre-la, perquè pertany a l'àmbit de la necessitat. Potser no podrem fer res per evitar les maltempsades; però, com a mínim, conèixer per què s'esdevenen ens permet una acció més o menys eficaç –i en tot cas, més eficaç que la submissió a uns designis suposadament arcans.

El sacrifici moral, per posar només un exemple, no té cap sentit en un món en què Déu és la Naturalesa perquè no canviarà les coses; no hi ha escapatòria perquè el que és real (Deu o la Natura) ho ocupa tot; i des/ il·lusionar-nos (deixar de confiar en pures il·lusions) és la primera forma de la saviesa.

Per a Spinoza, creure que som castigats o posats a prova per la voluntat de Déu és un "refugi de la ignorància". Ho explicarem amb un exemple. De la mateixa manera que quan plou podem posar-nos a cobert per resguardar-nos i que el pagès pot buscar algun sistema per protegir les seves collites de la calamarsada (tapant els enciams amb un plàstic o amb una lona, per exemple) –i actuem així perquè comprenem que la pedra ens pot arruïnar–, també podem buscar una manera de viure (no un sistema, ni us valors) en què les falses perspectives i l'autoengany desapareguin, substituïdes per una comprensió racional de la necessitat. Cal comprendre com són les coses per comptes de lamentar-nos de com són.

Spinoza considera que si la vella moral de les virtuts o de les religions no serveix és perquè suposa que l'home pot ser diferent a com realment és. El que resultaria significatiu no és la lamentació, sinó l'esforç racional de comprensió del que passa, i establir en la vida social regles de justícia per actuar de manera previsor davant el que és inevitable. No podem "esperar" en un Déu-Natura que actua per regles de caire necessari; el que podem és esforçar-nos a conèixer i a preveure el funcionament de la Natura. En aquest sentit la justícia no és una forma de reparar el mal, ni tampoc no pot impedir-lo; consisteix en tot cas en una forma de previsió del mal futur i, en aquest sentit, és també una forma de "salvar-nos" –entenent la salvació d'una manera que ja no és ultramundana, sinó profundament civil.

La proposta ètica espinoziana deriva de la seva comprensió del caràcter necessari de la Natura; ens convida a deixar de lamentar-nos per un món que és com és i a actuar amb previsió bastint un món més just, és a dir, participat per la raó. Hem de fer com el pagès que sap que la pluja pot ser circumstancialment un incordi però que també és necessària, que té coses bones i que, en tot cas, sempre podem trobar una manera de

resguardar-nos de les maltempsades si obrem racionalment, resistint serenament l'adversitat. Aquesta és la lliçó que tota l'ètica posterior ha après de Spinoza.

Notes sobre Spinoza. Pals (Baix Empordà), 27 de juliol de 2007. [R.A.]